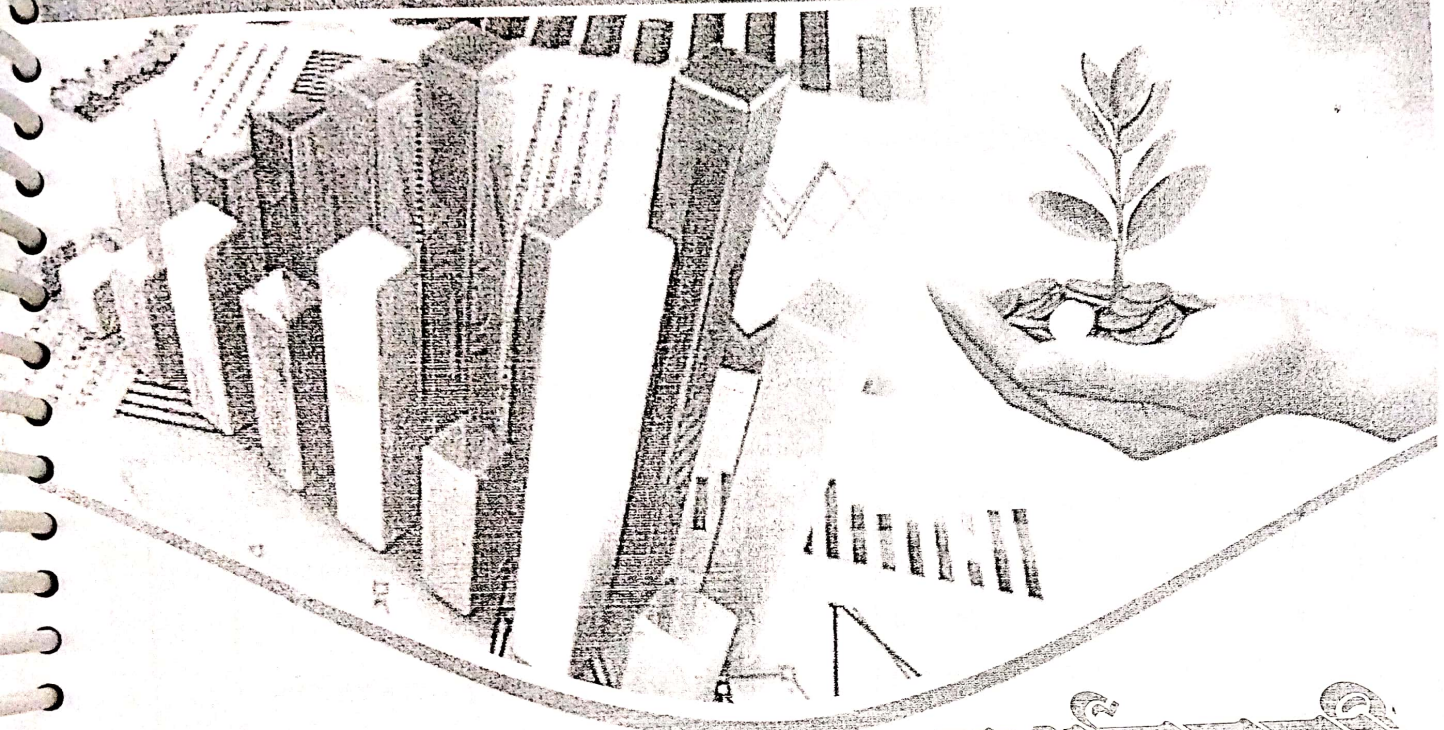

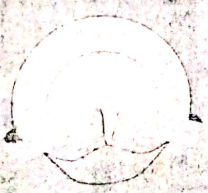
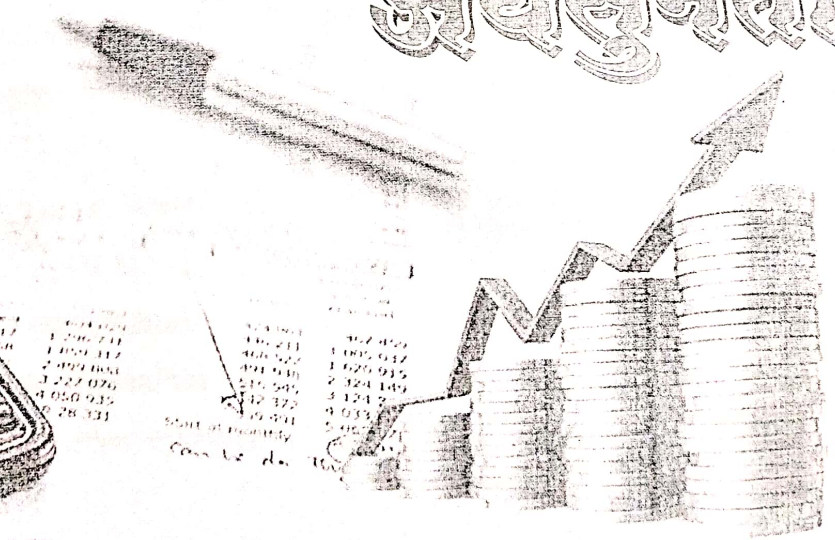
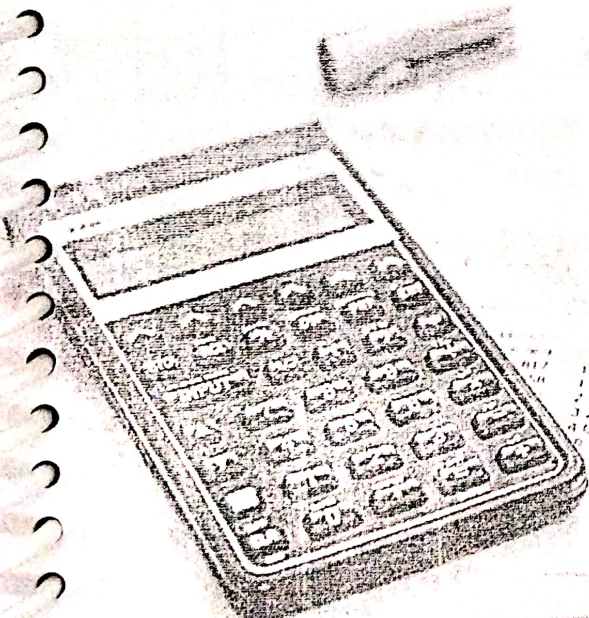
विदर्भ अर्थशास्त्र परिषद

४२ वे वार्षिक अधिवेशन २०१८

दि. २७ व २८ जनवारी २०१८

अर्थसुमंती

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	संशोधन लेखाचे शिर्षक	संशोधकाचे नांव	पृष्ठ क्र.
१)	अल्पाधिकाराच्या संदर्भात खेळ सिद्धांताची अभ्यास पद्धती : एक अध्ययन	डॉ. महादेव आसाराम रिठे	१
२)	अनुभवनिष्ठता बाजाराधिष्ठित अर्थव्यवस्थेची	डॉ. प्रशांत हरमकर	७
३)	बाजार संरचना-स्कंध बाजार आणि वस्तु सेवा कर (जी.एस.टी.) सैद्धांतिक विवेचन	डॉ. ममता आर. साहु	१३
४)	अल्पाधिकारी परिप्रेक्ष्यातून ऑनलाईन बाजाराचे विश्लेषण	डॉ. सिद्धार्थ हरिदास मेश्राम	१६
५)	कृषी उत्पन्न बाजार समित्या - शेतकरी व सरकार - वास्तविकता व अनुभव	डॉ. सुरेश जगताप	२१
६)	'बाजार संरचना - सैद्धांतिक विवेचन आणि प्रत्यक्ष अनुभव'	प्रा. विष्णु एकनाथ गुमटकर	२८
७)	'बाजार संरचना : मायकल पोर्टरचे योगदान	डॉ. उमेश भा. घोडेस्वार प्रा. विष्णु पवार	३२
८)	भारतातील बँकांची बुडीत कर्जे (एन.पी.ए.) ची कारणे, परिणाम व उपाय योजना	डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे	३६
९)	व्यापारी अधिकोषांची थकित कर्ज आणि वसुलीचे धोरण	प्रा. रविंद्र बा. शेंडे	३९
१०)	भारतातील व्यापारी बँकांच्या बुडीत कर्जाची कारणमीमांसा	प्रा. डॉ. लाजवंती आर. टेंभुर्णे प्रा. दिपाली पडोळे	४३
११)	बँकांची बुडीत कर्जे (एन.पी.ए.) समस्या, आव्हाने आणि उपाययोजना	डॉ. राजेश उल्हासराव बुरंगे	४८
१२)	जागतिकीकरणामुळे बँकांच्या एन.पी.ए. मध्ये वाढ	प्रा.डॉ. जे.व्ही. गायकवाड	५२
१३)	व्यापारी अधिकोषांच्या अनिष्पादीत मालमत्तेचा प्रश्न	डॉ. किशोर साबळे	५५
१४)	वाणिज्य अधिकोषाची बुडीत कर्जे : समस्या, कारणे व उपाय	प्रा. महेंद्र गावंडे, डॉ. संजय धनवटे	६१
१५)	भारतीय बँकिंग समस्या, आव्हाने व उपाय	प्रा.डॉ. संजय कोठारी	६६
१६)	भारतीय व्यापारी बँकांच्या बुडीत कर्जे (एन.पी.ए.) समस्येवरील उपाय योजनांचे विश्लेषण	प्रा. डि.एस. गुर्जर	७२

व्यापारी अधिकोषांची थकित कर्ज आणि वसुलीचे धोरण

- प्रा. रविंद्र बा. शेंडे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
लोकमान्य महाविद्यालय, वरोरा, जि. चंद्रपूर

देशाच्या आर्थिक जीवनात व्यापारी बँकांचे महत्वपूर्ण स्थान आहे. वाढत्या आधुनिक सोई सुविधा, विविध अॅप्स, ई-बँकिंग यामुळे बँकांच्या शाखा बंद होणार की काय? असा प्रश्न आर्थिक जीवनात उपस्थित होतो. याचे उत्तर नाही असेच द्यावे लागणार आहे.

व्यापारी आणि इतर गरजू ग्राहकांना कर्ज देणे हे व्यापारी बँकेचे महत्वपूर्ण कार्य आहे. ठेविच्या आधारावर कर्ज देऊन त्यावर व्याज मिळविणे, हे व्यापारी बँकांच्या उत्पन्नाचे प्रमुख साधन आहे. अशाप्रकारे कर्ज देऊन उत्पन्न मिळविले नाही, तर बँकेला ठेविदारांना व्याज देणे आणि इतर प्रशासकीय खर्च भागविणे शक्य होणार नाही. अर्थात हे कर्ज देतांना दिलेल्या रकमा बुडणार नाहीत याची सर्वातोपरी काळजी बँका घेतात. यासाठी ग्राहकाची पत, कर्जाचा उद्देश, कर्जासाठीचे तारण कर्जाची मुदत आणि व्याजाचा दर इत्यादी गोष्टी बँका लक्षात घेतात.

रिझर्व बँकेचे माजी गव्हर्नर रघुराम राजन यांनी बँकांच्या वार्षिक तालेबंदात थकित कर्ज न दाखविण्याच्या कृत्सि अटकाव तर केलाच शिवाय अशा बुडित कर्जासाठी नफ्यातून २०१७ अखेर तरतूद करावी असा आदेशचच काढला म्हणून बँकांच्या नफ्याचा थ्रमाचा "भोपळा" फुटला व बुडित संशयीत कर्जाची आकडेवारी उघड झाली असतांना बुडित कर्जाबाबत शक्य तितक्या लवकर उपाय होणे आवश्यक आहे. नाही तर २००८ च्या मंदीसारखे चांतावरण भारतीय अर्थव्यवस्थेत निर्माण होण्यास वेळ लागणार नाही.

केंद्रीय अधिकोषाच्या सर्व साधनांचा परिणाम लक्षात घेऊन व्यापारी बँका आपले आर्थिक व्यवहार पूर्ण करतात. केंद्रिय बँकेचे राष्ट्रीयीकरण आणि व्यापारी बँकांचे राष्ट्रीयीकरण ह्या दोन्ही गोष्टीमुळे बँकिंग क्षेत्राचा विस्तार आणि विकास मोठा झाला असतांना १९९२ पासून (टंडन समिती-१९७५, पेढारकर समिती-१९८१, नससिंहम समिती-१९९१ आणि रिझर्व्ह बँकेच्या आरोग्य संहिता - १९९४) बँकिंग क्षेत्रात झालेले बदल महत्वपूर्ण आहे. निर्माण झालेली आव्हाने आणि समस्या सोडवत असतांना ग्राहकांचा विश्वास कायम राहत होता. परंतु आज भारतातील सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकिंग एका अभूतपूर्व पेचप्रसंगातून जात आहे. हा पेचप्रसंग आहे भांडवल पर्यात निधीचा आणि ज्याचे मूळ आहे वाढत्या थकित कर्जात. बँकांनी याबाबत अधिकार आणि कर्तव्याची जबाबदारी पाळणे खूपच आवश्यक आहे. आज थकित कर्जाचे प्रमाण जवळपास २५% पर्यंत पोहचले आहे याचा अर्थ चांगल्या बँकेची तत्व पाळण्यात बँकिंग क्षेत्र अपूरे पडतांना दिसत आहे. ही परिस्थिती आटोक्यात न आल्यास बँकिंग क्षेत्रावरचा लोकांचा विश्वास निश्चित ऊडेल यासाठी केंद्रिय बँक जबाबदार ठरणार आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

- १) थकित कर्ज या संकल्पनेचा अभ्यास करणे.
- २) थकित कर्ज न वाढण्यासाठी घ्याव्या लागणाऱ्या तत्वांचा अभ्यास करणे.
- ३) थकित कर्जाबाबत राईट ऑफ, दिवाळखोरी कायदा २०१६, सद्यस्थितीतील उपाय योजनांचा अभ्यास करणे.
- ४) थकित कर्जामुळे सामान्य मनुष्याच्या बचतीवर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गृहिते :

- १) थकित कर्जांमुळे वित्तीय स्थिरता धोक्यात येत आहे.
- २) थकित कर्जांमुळे सामान्य मनुष्याच्या बचतीवर/ठेवीवर विपरीत परिणाम होत आहे.

एनपीए (थकित कर्ज) म्हणजे ? :

एनपीए म्हणजे बँकांची अशी कर्ज आहे की ज्याचे मुद्दल व व्याजाची परतफेड होत नाही. एनपीए संकल्पना लवचिक आहे. प्रत्येक बँकेच्या शाखेचा व्यवस्थापक परिस्थितीजन्य घटकांवरून याची निश्चिंती करत असतो. एनपीए ही बँकांची वैयक्तिक जबाबदारी आहे. बँकांनी आपल्या कर्जाची गुणवत्ता सांभाळणे हे त्यांचे कर्तव्य आहे. कारण योग्य कर्जदाराची निवड करणे हे बँकांच्याच हातात असते.

फायनांशियल स्टॅबिलिटी रिपोर्ट - २०१७ :

रिझर्व्ह बँकेने नुकताच वित्तीय स्थर्ये अहवाल प्रसिद्ध केला आहे. त्यात असे नमुद आहे की, एकूण कर्ज रकमेतील ५५% कर्ज ही बँकांनी मोठ्या उद्योगांना वाटली आहेत यापैकी ८६% कर्जे थकित आहेत. रिझर्व्ह बँकेनेच १२ मोठी कर्ज निश्चित केली आहेत. यातून हे स्पष्टच होते की सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांतून थकित कर्जांचा प्रश्न आवासून उभा आहे. तो मोठ्या उद्योगातील थकित कर्जांमुळे. मोठ्या उद्योगाच्या थकित कर्ज यादीत विजय माल्यासोबत विविध राजकिय पक्षाचे अनेक खासदारदेखील आहेत.

थकित कर्जांचा टप्पा जवळपास २५% :

थकित कर्ज व संभाव्य थकित कर्ज एकत्रीत केली तर तो आकडा दहा लाख कोटी रुपयांचा टप्पा ओलांडतो म्हणजे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या थकित कर्जांनी जवळपास २५% हा टप्पा ओलाडला आहे. भारतीय बँकांनी ठेवी व कर्जांच्या बाबतीत संख्यात्मकदृष्ट्या प्रगती केली असली तरी गुणात्मकदृष्ट्या म्हणजे प्राधान्य क्षेत्रांना कर्जे, पुरेशी भांडवल उपलब्धता व नफाप्रदता याबाबतीत बँकांची कामगिरी प्रभावी झालेली नाही.

Top 5 Banks NPA's As of June 2017 (Crore)

Sr.No.	Banks	NPA's
1)	State Bank of India	188,068
2)	PNB	57,721
3)	BOI	51,019
4)	IDBI	50,173
5)	BOB	46,173
		393154 Crore

Source - Ace Equity and www.carerating.com.

राइट ऑफ तात्पुरती मलमपट्टी :-

थकित कर्जांचा वाढता आकडा आटोक्यात आणण्यासाठी बँकांनी एक सोपा मार्ग शोधला तो 'राइट ऑफ' म्हणजेच खातेपुस्तिकेतून ती थकित कर्ज त्यासाठी तरतूद करून दूर करायची या राइट ऑफ च्या नावाखाली बँकां गेल्या पाच वर्षात २,४९,९२७ कोटीची थकित कर्ज राइट ऑफ म्हणजे माफ केली आहेत. आजच्या थकित कर्जांचा आकडाही राइट ऑफ केली थकित कर्ज वगळता आहे. मोठ्या थकित कर्जांची वसुली अपवादानेच होते ही

मागची भूमिका विसरता येत नाही. राइट ऑफ म्हणजे तात्पूरती मलमपट्टी होय. राईट ऑफ बुडित कर्ज वाढविण्यासाठी मोठा प्रेरणास्त्रोत बनतांना आढळून येईल. यासाठी मुळात थकित कर्ज निर्माण न होण्याकरिता बँकांनी भर देणे गरजेचे आहे.

दिवाळखोरीचा कायदा - २०१६ (इन्सॉल्व्हन्सी अँड बँक रप्सी कोड - २०१६) :-

या कायद्याप्रमाणे रिझर्व्ह बँक केवळ ही कर्ज थकित आहेत एवढेच घोषित करून थांबणार नाही त्यांच्या वसुलीसाठी देखील कारवाई करेल ही कारवाई म्हणजेच ही खाती नॅशनल कंपनी लॉ ट्रिब्युनलकडे पाठवली जातील. विशिष्ट मुदतीच्या आत त्या उद्योगाने जर या थकित कर्जांची परतफेड केली नाही तर दिवाळखोरी जाहिर करण्यात येईल. नंतर मालमत्ता जप्त करून त्याची विक्री करण्यात येईल. सरकारला अपेक्षित होते की दिवाळखोरीला घाबरून हे उद्योग वसुलीसाठी पुढे येतील पण झाले उलटेच मोठे उद्योजक स्वतःला दिवाळखोर घोषित करून घेण्यासाठी उत्सुक आहेत.

थकित कर्जासाठी बँकांची सद्यस्थितीतील चुकीच्या उपाययोजना :

सामान्य माणसाने दिवसरात्र घाम गाळून जमा केलेल्या पैशावर बँकांची पतनिर्मिती अवलंबून आहेत, बँका उभ्या आहेत कालपर्यंत मुदती ठेवी, आवर्ती ठेवी, बचत ठेवी, चालू ठेवी या सर्व ठेवीवरील व्याजदर अनुक्रमे ७ ते ८%, ७ ते ८%, ४%, १%, यावरून कमी केले आहे म्हणजे बँकांनी लोकांच्या खिश्त्यातून हे पैसे वसूल करण्याचा प्रयत्न करित आहे. यावरही न थांबता म्हणून की काय सेवा शुल्क दारात वारेमाप वाढ केली आता एटीएमचा वापर असो की बँकेत जाऊन रोख काढणे, एसएमएस सेवा असो की, बँकेत किमान रक्कम ठेवली नाही तर प्रत्येक ठिकाणी ग्राहकाडून त्या सेवांसाठी शुल्क आकारले जात आहे. थकित कर्जामुळे बँकांचे उत्पन्न घटले आहे त्यावरची ही उपाययोजना आहे. लोकांच्या मनात बँका विरोधात असंतोषही यामार्फत वाढत जात आहे. यावर आळा घालणे अतिशय महत्त्वपूर्ण आहे.

थकित कर्जासाठी वास्तविक उपाययोजना :

थकित कर्जाच्या वसुलीपेक्षा मुळात थकित कर्ज निर्माण न होण्यावरच बँकांनी भर द्यावा, त्यासाठी काही थकित कर्ज कपातीचे काही मंत्र आहेत किंवा सुत्र आहे.

अ) ग्राहकाशी संबंध सुधारणे ब) लोक अदालत क) तडजोड (सनदी लेखापालातर्फे) ड) संभाव्य थकित कर्ज ओळखून काळजीपूर्वक वसुलीसंबंधी पावले इ) आंशिक कर्जमाफी फ) निव्वळ थकित कर्ज गुणोत्तर ग) ठेवी - धोका गुणोत्तर ह) खाजगी क्षेत्रातील बँकांची थकित कर्ज कमी असल्याचे सुत्र. स) कर्ज विमा महामंडळ

सुरक्षित पतनिर्मिती आणि बँकांची प्रगती :

पुढील वातावरणामुळे सुरक्षित पतनिर्मित शक्य आहे.

१) सुरक्षितता, लाभता आणि तरलता यात समन्वय. २) वित्तीयसमावेशन. ३) रोखठेवी व दुय्यम ठेवी - गुणक प्रभावाला आधार ४) बँका-बँकामधील सहकार्य - आर्थिक जीवनातील पालकत्व ५) सुलभ व्याज अटी ६) मुदती व इतर ठेवींना पूर्ण सुरक्षा कवच. ७) खाजगी कर्ज स्रोतांना आळा. ८) लोकांचे सहकार्य - रोखमुक्त व्यवहार, अनुत्पादक गुंतवणुकीला आळा इ. ९) दीर्घकालीन कर्जांची उभारणी शेअर्स बाजारातून १०) देशातील मौद्रिक व राजकोषीय धोरण लवचिक.

विश्वास आणि विश्वासघाताचे प्रमाण :-

साधारणपणे कुंटुंबापासून अर्थव्यवस्थेपर्यंत तसेच सर्व संस्थात्मक पातळीवरील कामकाज हे विश्वास या गोष्टीमुळे शक्य होतात त्याचप्रमाणे हे सुद्धा सत्य आहे की, विश्वास ठेवल्यामुळे विश्वासघात होऊ शकतो पण विश्वासघाताचे प्रमाण ० ते १ टक्केच्या दरम्यान असावयास हवे त्याची पूर्तता करणे बँकांना शक्य होते.

राष्ट्रीयीकरणानंतर कृषी क्षेत्राच्या विकासाकरिता कृषी कर्जपुरवठा केला परंतु तारण अभाव व कृत्रिम जलसिंचनाच्या अभावामुळे कृषीक्षेत्रातील अनिश्चितता शासनाच्या कर्जमाफीस भाग पाडते. ग्रामीण भागातील राष्ट्रीयीकृत बँकांच्या थकबाकीत ११.५०% वार्षिक वाढ होतांना दिसून येते. आर्थिक व्यवहारात मनुष्याने निसर्गासोबत विश्वासाचे वातावरण टिकविल्यास थकित कर्जाचा प्रश्न उपस्थित होणार नाही.

जनतेचा पैसा जनतेच्या भल्यासाठी :

“जनतेचा पैसा जनतेच्या भल्यासाठी नाही उद्योगांच्या लुटीसाठी” हे घोषवाक्य खरे ठरण्यासाठी बुडित कर्जाचा भाग २५% वरून शून्य होणे आवश्यक आहे. भांडवल पर्याप्तता निधी सरकारतर्फे उपलब्ध करून दिला जातो परंतु त्याचा वाईट परिणाम सर्वसामान्य जनतेच्या कल्याणकारी योजनांवर पडतो. यासाठी बँकांनी डोळ्यात तेल घालून लोकांच्या ठेवीची विल्हेवाट लावणे गरजेचे आहे. लोकांचे आर्थिक जीवन सुंदर. आनंदमय करण्यासाठी विविध आधुनिक तांत्रिक गोष्टी उपलब्ध होत आहे. उदा. भिम अॅप्स, ई-बँकिंग, डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्ड त्यांचा फायदा जनतेला मिळत आहे. या सर्व गोष्टी सदैव ग्राहकांना मिळण्यासाठी बुडित कर्जाचा भाग खरोखर शून्य करणे आवश्यक आहे.

समारोप - निष्कर्ष आणि उपाय :

नवीन कर्जाचा वापर हा अर्थव्यवस्थेला चालना देण्यासाठी होत आहे की व्याजाची परतफेड करण्यासाठी होतो आहे याचा विचार करणे आवश्यक आहे. राजकारणी लोकांचा हस्तक्षेप न वाढविता केंद्रीय बँकेची स्वायत्तता टिकविल्यास मौद्रिक धोरणाचा भाग अनुकूल बनून व्यापारी बँकांच्या थकित कर्जाला निश्चितपणे आळा बसणार आहे. सावकार वर्गाचे उच्चाटन होणेही यासाठी गरजेचे आहे. कर्जाचे सरकारी स्रोत उपलब्ध असल्यास बुडित कर्जाला आळा बसतो. दीर्घकालीन कर्जपुरवठा फक्त भांडवली बाजारातून उपलब्ध करून दिल्यास व्यापारी बँकांवर कोणताही ताण न पडता लोकांचे आर्थिक जीवन निश्चितपणे मजबूत बनते. बँकांच्या राष्ट्रीयीकरणाच्या सुवर्णमोहत्सवी वर्षापर्यंत बँकांच्या अनुभवाचा फायदा जनतेच्या कल्याणासाठी आणि किंमत स्थिरता टिकविण्यासाठी होईल अशी आशा बँकांमार्फत सामान्य मनुष्य करित आहे. बँकांचा पुढील विकास किंमत स्थिरतेच्या कौशल्यावर आधारीत आहे हे उघड आहे.

संदर्भ :

- १) वित्तीय संस्था आणि बाजार - डॉ. श्रीधर देशपांडे, डॉ. विनायक देशपांडे.
- २) अर्थसंवाद- ऑक्टोबर - डिसेंबर, २०१५ खंड ३९ अंक ३.
- ३) बँकिंगच्या लोकशाहीकरणाची गरज - दै. लोकसत्ता १६ नोव्हेंबर २०१७.
- ४) www.rbi.org
- ५) www.careerating.com